

УДК 322:27

**«РУССКИЙ МИР» ЯК СПОСІБ МОДЕРНІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ РПЦ (2000-2016)****TYE «RUSSKIY MIR» AS A WAY
OF MODERNIZING THE SOCIAL DOCTRINE
OF THE ROC (2000-2016)****Мельник Л. М.,**

кандидат політичних наук, доцент, завідувач
кафедри теоретико-правових та соціально-
гуманітарних дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний
університет (Біла Церква, Україна),
e-mail: milam2015@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-1299-5610>

Melnyk L. M.,

PhD (political science) Head of the Department
of Theoretical Legal and Social Humanitarian
Disciplines Bila Tserkva National Agrarian University
(Bila Tserkva, Ukraine),
e-mail: milam2015@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-1299-5610>

У статті аналізується «Основи соціальної концепції РПЦ» крізь призму месіансько-політичної концепції «Русский мир». На основі «Основ соціальної концепції РПЦ», промов патріарха Кирила, попередніх досліджень праць російських політтехнологів встановлено, що «Основи соціальної концепції РПЦ» являють собою програмний політичний документ Церкви, який підтримує державну ідеологію Росії. Доведено, що «Червоною ниткою» крізь увесь документ проходить ідея патріотичного виховання прихожан в дусі постулатів кремлівського «Русского миру», захист російських національних інтересів.

Ключові слова: «Основи соціальної концепції РПЦ», «Русский мир», Кирило, РПЦ, Україна.

The article analyzes "Fundamentals of the social concept of the ROC" through the lens of the messianic-political concept "Russian Peace". On the basis of the Basics of the ROC Social Concept, the speeches of Patriarch Kirill, and previous studies of the works of Russian political technologists, it is established that the ROC Social Concepts are a programmatic document of the Church that supports the state ideology of Russia. It is proved that the idea of patriotic upbringing of the parishioners in the spirit of the postulates of the Kremlin's "Russian Peace" and the protection of Russian national interests goes through the whole document.

Keywords: «Fundamentals of Social Concept of the Russian Orthodox Church», «Russkiy Mir», Cyril, Russian Orthodox Church, Ukraine.

Падіння ідеологічної система Радянського Союзу, що вже стала на той час на зразок офіційної державної релігії, призвело до повернення Православних церков Європи в активне громадське і політичне життя пострадянських країн.

Ювілейний Архієрейський Собор Руської Православної Церкви 2000 року окреслив шляхи, якими Церква йтиме в ХХІ столітті. «Основи соціальної концепції РПЦ» можна вважати програмою розвитку цієї організації не лише у межах Росії, оскільки РПЦ вважає своєю канонічною територією Росію, Україну, Білорусь, Молдову, Азербайджан, країни Прибалтики, Центральної Азії, Японію та Китай. Підкреслимо, що словосполучення «канонічна територія» введено в широке використання сучасними російськими православними богословами-політиками на початку 90-х років минулого сторіччя. Тобто в той час, коли з політичної мапи світу зник Радянський Союз.

Метою статті є аналіз розділів соціальної доктрини РПЦ щодо держави, існуючої влади, питання війни і миру та виявлення взаємозв'язку цієї доктрини і політичної концепції «Русский мир».

Соціальна концепція РПЦ мала би бути, на думку її авторів, всеосяжною й неодмінно буде доповнюватися й розвиватися, оскільки принцип вдосконалення - одна з основних методологічних постулатів документа. Один із авторів «Основ соціальної концепції РПЦ» митрополит (на той час - Л. М.) Кирил (В. Гундяєв) підкреслював, що в доктрині закладається христологічний підхід до розуміння церкви як частини суспільства [13].

Проте, «Основи соціальної концепції РПЦ» являють собою програмний політичний документ Церкви, що повністю підтримує державну ідеологію Росії. Так, архієпископ Іларіон (Алфєєв) в статті «Руська Православна Церква і її соціальна позиція» підкреслює політичний, а не церковний характер доктрини: «Я тому так докладно зупинився на «Основах соціальної концепції», що цей документ, на мій погляд, є найбільш очевидним відображенням позиції Російської Православної Церкви з основних питань сучасності, а також свідченням того, що в Росії Церква зайняла належне їй місце в ряду громадських і політичних сил» [3].

Із першопочаткової версії соціальної доктрини РПЦ варто відзначити чи не перші намагання Православної церкви дистанціюватися від державної влади: «...відсторонення релігійних об'єднань від участі у вирішенні суспільно значущих завдань, позбавлення їх права давати оцінку діям влади. Цей принцип передбачає лише відомий поділ сфер компетенції Церкви і влади, невтручання їх у внутрішні справи один одного. Церква не повинна брати на себе функції, що належать державі ... Держава не повинна втручатися в життя Церкви, в її управління, віровчення, літургійне життя, духовну практику і так далі» [6].

У соціальній концепції РПЦ виникнення і заведення державної влади трактується, як наслідок гріха: «Держава як необхідний елемент життя в ушкодженію гріхом світі» [6]. Відповідно вона покликана захистити суспільство і людину від гріха та його наслідків: «Особа й суспільство потребують захисту (держави - Л. М.) від небезпечних проявів гріха [6].

У «Основах соціальної концепції РПЦ» підкреслюється наднаціональний характер Церкви, що засуджує крайній націоналізм, міжетнічну ворожнечу, ксенофобію. Зазначимо, що основними богословськими принципами соціальної доктрини РПЦ є антиманіхейська позиція, есхатологізм, тезизм, агапізм.

Водночас у соціальній доктрині РПЦ були визначені сфери тісної співпраці церкви і держави. Оскільки, як окреслюється в документі, що Церква має містичну та історичну складові. Це й обґрунтовує можливості співпраці Церкви з державою, проте без абсолютизації влади, у миротворчій місії на міжнародному, міжетнічному і громадянському рівнях; сприяння до взаєморозуміння між народами і державами.

По суті, виходячи зі соціальної доктрини РПЦ, Церква реанімує дорядянську практику взаємин між церквою і державою за зразком візантійської традиції, набуваючи ознак «державної церкви», що відіграє важливу роль у внутрішній і зовнішній політиці Російської Федерації.

Більше того, соціальна доктрина РПЦ, що збережена на православний культурний простір, має яскраве національне та патріотичне забарвлення. «Червоною ниткою» крізь увесь документ проходить ідея патріотичного виховання прихожан в дусі постулатів кремлівського «Русского миру», захист російських національних інтересів.

Із приходом до православного керма Патріарха Кирила (Володимира Гундяєва) не приховувалося, що офіційна соціальна доктрина РПЦ використовується ним для побудови національної ідентичності. Окрім того, Кирило заявив, що не варто розглядати росіян, українців і білорусів як окремі народи. З його слів випливає, що є Русь – єдиний народ, створений на основі різних етнічних компонентів, але об'єднаний спільною православною вірою.

Згідно з розвинутими націоналістичними ідеями у соціальній доктрині РПЦ, Росія розглядається скоріше як імперія, автократія із унікальним історичним шляхом, в якій належність до нації визначається через ідеологію і державу. РПЦ підкреслює необхідність мобілізації всієї православної цивілізації у протистоянні з ліберальним і секулярним Заходом. У цій боротьбі Церква вбачає місію Росії. Загалом, офіційна доктрина РПЦ є яскравим втіленням саме російського націоналізму.

Керівництво РПЦ постійно вказувало на те, що впродовж тисячі років православ'я сприяло зміцненню основ російської державності, інтеграції російських земель.

Крім того, як вказано в попередніх дослідженнях, зокрема в статті «Руський мир – основні концептуальні положення» прихід до влади Кирила став у нагоді саме в той історичний момент, коли Москва вичерпала всі можливі ідеологічні платформи для новітнього «собіранія земель руських» і необхідно було подальший, чіткий, ідеологічно-духовно обґрунтований план дій [5].

Таким чином, представлена Патріархом Московським і всієї Русі Кирилом восени 2009 промова про церковне розуміння «Руського миру» та шляхи його розвитку і поширення, надійшла дуже вчасно. Надавши «китам» (російська мова, російська культура, російська етнічна ідентичність, спільність історичної долі) проекту «Русского миру» сакралізованого змісту, Кирило значно посилив і скріпив самосвідомість росіян. Замість проповіді Бога Патріарх Кирил сповіщає високі цінності «Русского мира». По суті, саме сакралізація російської національної ідентичності стала одним із ключових чинників, що зміцнили в Росії авторитарні тенденції, нав'язали про те, що є глобальна світова змова, на чолі якої є США та забезпечили режиму Володимира Путіна суспільну підтримку.

РПЦ для втілення цілей проекту «Русский мир» використовувало і використовує як релігійну практику так і соціальні мережі ІНТЕРНЕТу. У вступ-

ному слові на засіданні Вищої Церковної Ради 29 квітня 2015 Патріарх Кирил наголосив: «Церква є берегинею євангельських цінностей, і її завдання полягає в тому, щоб мовою, зрозумілою сучасній людині, ці цінності довести до свідомості людей або, іншими словами, актуалізувати Євангеліє. Тому засоби, які сьогодні надаються людям, у тому числі в інформаційній сфері, повинні бути використані Церквою, що здійснює свою спасительну місію» [1].

У 2010 році дещо змінилося вчення про «Русский мир» у РПЦ. На переконання Кирила «Русскому миру» вже не потрібно державності. Кирило пропонує таке об'єднання, у якому зберігатиметься суверенітет кожної держави та братні взаємини між державами. У версії 2010 року Патріарх багато розмірковує про єдність України та Росії. Кирило переконує, що Україна має посісти почесне місце в «Русскому миру»: «Свого часу відомі історичні обставини призвели до применшення ролі Києва в цивілізаційному формуванні Руського світу. На довгі століття центр Русі перемістився на Північ. Тепер же історичні умови сприяють тому, щоб Київ знову став одним з найважливіших політичних і суспільних центрів Руського світу. І ця роль має бути не меншою, ніж роль Москви, тому що Київ – колиска руської цивілізації... Упевнений, що сучасна Україна може продовжити цю давню київську традицію, відмітною рисою якої завжди була турбота про сильну Русь, здатну захищати Святе Православ'я і являти у своєму житті його вселюдський, тобто вселенський характер» [2].

Патріарх не оминає увагою у представлених у 2009–2010 роках проектах «Русского миру» й анексований ад hoc Крим. Перебуваючи у 2009 році з візитом у Сімферополі, Кирил наголосив: «Крим посідає визначне місце і в моєму серці, і, я думаю, повинен посісти дуже велике місце в житті кожної православної людини, яка належить до історичної Русі, що вийшла з київської купелі хрещення. Адже саме з Криму почалася просвіта. Мій небесний покровитель, святий рівноапостольний Кирило, у своє перше місіонерську подорож прибув саме сюди, в древню Тавриду. Тут, у Херсонесі, він почав проповідувати слово Боже. І ця проповідь була дуже успішна – в результаті її хрестився київський князь Аскольд. Це було майже за 120 років до хрещення князя Володимира. Отже, перші кроки православної віри по нашій землі почалися тут, у Криму. Я думаю, що одне тільки це перетворює Крим на духовний центр для всього нашого народу» [11]. Таким чином, поєднання початку християнізації Русі з Кримом не лише збільшує значимість його приналежності до «Русского миру», а й легітимізує анексію півострова 2014 року Російською Федерацією.

Церковно-релігійна версія «Русского мира» як і кремлівська передбачає від залучення України до сфери впливу або аж до безпосереднього возз'єднання. Те, що прихильники РПЦ і політики, які їх підтримують, орієнтовані на Росію, називають об'єднанням братських народів під крилом єдиної тисячолітньої церкви, опоненти концепції іменують не інакше, як імперським планом з захоплення України.

Аналізуючи церковне бачення «Русского мира», доходимо до висновку, що запропонована Кирилом версія кремлівської доктрини про цивілізацію, відрізняється від характеристик української та білоруської реальності та культури. Ця концепція акцентується не на церковно-містичному, а на геокультурному та геополітичному змісті. Українцям та білорусам пропонують стати громадянами так званого «Русского мира». Додатковими прикладами слугували вирази з історії Київської Русі (власне той історичний проміжок часу, коли ще не існувало ані Російської держави, а тим більше Російської Православної Церкви) про «руськість», про Київ як колыску, про необхідність боятися Інших, від яких єдиний порятunek — будувати свій «мір», руський. Отже, ідеологія заявленого проекту Московським Патріархатом має імперіалістичне звучання, що суперечить духу Церкви.

Відомий російський діяч Альфред Кох заявив про те, що РПЦ МП не можна назвати одним із напрямків християнства: «Як свого часу християнство вийшло з іудаїзму і настільки еволюціонувало, що перестало ним бути, а стало самостійною релігією, так і сучасне православ'я у версії РПЦ МП безсумнівно вийшло з християнства, але настільки видозмінило всі ключові християнські установки і цінності, що перетворилося на самостійну релігію» [4]. Російський экс-віце-прем'єр переконує в тому, що сучасне православ'я у версії РПЦ МП, зберігши деякі зовнішні форми і ритуали християнства, еволюціонувало в націоналістичний культ російської держави. На переконання А. Коха, РПЦ МП має більше спільного з язичницькими релігіями, де визнавали нелюдські здатності жерців і сподівалися на жертвопринесення. За те про християнські милосердя забули, замість чого пропонується нещадність до ворогів і тотальне лицемірство [4].

Слушно зазначав український релігієзнавець Ю. Чорноморець, що замість проповіді Бога Патріарх Кирил сповіщає високі цінності «Русского мира». У цій проповіді від рівності народів Руського світу, Патріарх переходить до загальноросійського. Навіть якби Патріарх Кирил возвеличував український світ - то і тоді б по суті нічого б не змінилось. Бо тут головне - це системна помилка. Замість Христа, Живого Бога, нам пропонують поклонитися ідолу: Руській Церкві, Руському Світу, Руській культурі. Але ідоли - завжди ідоли. Навіть якщо вони не з дерева і срібла [15].

У вересні 2014 року на передачі «Слово пастыря», Кирило дає таке визначення «Русского мира»: «Русский мир - це не світ Російської Федерації, це не світ Російської імперії. Русский мир - від київської купелі хрещення. Русский мир - це і є особлива цивілізація, до якої належать люди, які сьогодні себе називають різними іменами - і росіяни, і українці, і білоруси. До цього світу можуть належати люди, які взагалі не відносяться до слов'янського світу, але які сприйняли культурну і духовну складову цього світу як свою власну. Тому Русский мир - це цивілізаційне поняття» [10].

Однак, події 2013-2014 року в Україні дискредитували цю концепцію, у результаті чого патріарх Кирило додає до концепції новий паросток з назвою «историческая Русь».

Важливо згадати, що в «Русском мире» вибудовано морально-правове підґрунтя на право військового захисту руської діаспори в будь-якій державі. На сторінках соціальної доктрини РПЦ у розділі «Війна і мир» зазначено, що війни можуть вестися за певних умов: наголошено на тому, що війну варто оголошувати заради відновлення справедливості; війну має право оголосити тільки законна влада; війна може бути оголошена тільки після того, як будуть вичерпані всі мирні засоби для ведення переговорів з протилежною стороною і відновлення вихідної ситуації; війну варто оголошувати тільки в тому випадку, якщо є цілком обґрунтовані надії на досягнення поставлених цілей; війну можна виправдати тільки прагненням відновити мир і порядок. РПЦ прагне здійснювати миротворче служіння як в національному, так і в міжнародному масштабі, намагаючись вирішити різні протиріччя і привести до згоди народи, етнічні групи, уряди, політичні сили. Церква також протистоїть пропаганді війни і насильства, як і різним проявам ненависті, здатної спровокувати братовбивчі зіткнення [7]. Однак, події в Україні початку 2014 р. і ad hoc переконаливо ілюструють, що виписані в «Основах соціальної концепції Руської Православної Церкви» миротворчі засади РПЦ, були проігноровані та схилені на користь агресора.

Більше того, в проповіді патріарха Кирила під час літургії в День пам'яті святих рівноапостольних Мефодія і Кирила прозвучало: «На кожній Божественній літургії ми молимося про Україну. Ми не поділяємо народ України. Велика частина народу України - це наша паства... але коли безбожництво стає державною ідеологією, в результаті чого гинуть люди, руйнуються святині, зневажається ім'я Боже, то це вже більш ніж ідеологія». З цього пастирського посилу випливає, що влада в Україні безбожна. Зауважимо, що в розділі «Церква і держава» соціальної доктрини знаходимо: «Якщо влада примушує православних віруючих до відступу від Христа і Його Церкви, а також до гріховних, душевредних діянь, Церква повинна відмовити державі в покорі» [7]. Виходячи з цього, Патріарх Московський і всієї Русі фактично закликав УПЦ МП відмовитися від покорі тодішній владі України.

Так, у традиційному різдвяному інтерв'ю від 07.01.2016 року ведучому програми «Вісті тижня» Дмитру Кісельову Глава РПЦ завіряв, що боротьба в Україні йде, в тому числі, за соборну державу, за збереження його єдності, але, на його думку, методами української влади зберегти єдність не можна. Кирил підкреслив, що для нього «...Україна - це теж саме, що і Росія. Там мій народ, Церква, яку Господь благословив мені в цей історичний період часу очолювати. Це моя радість і мій біль... Люди всіма силами будуть боротися, щоб влада, потураюча захопленню церков і утиску віруючих, не прийшла в їхній будинок» [9].

Перекладаючи відповідальність за стан в Україні виключно на київську владу, водночас з молитвами за мир в сусідній державі, Кирил намагається надати «гібридній війні» в Україні сакрального змісту.

Відповідно до доктрини РПЦ, в Україні йде насадження католицизму та знищення або захоплення православних церков УПЦ МП і православне духовенство піддається гонінням. На Зборах Предстоятелів Помісних Православних Церков, що відбулися 22 січня 2016 року Патрірх Кирил виступив із різними звинуваченнями на адресу київської влади та УПЦ КП: «Зараз насильницьким шляхом захоплено понад 30 храмів Української Православної Церкви, ще не менше 10 знаходяться під загрозою нападу розкольників і націоналістів, що видають за нібито добровільний перехід віруючих в так званий Київський патріархат. Насправді це справжнє бандитське, рейдерське захоплення» [12]. Протистояти цим ризикам, згідно з «Основами соціальної доктрини», повинна Російська Православна Церква, з чим погоджується глава УПЦ МП. Тобто Московський патріархат УПЦ свідомо визнає себе продовжувачем справи РПЦ на українській землі, а самого Патріарха Кирила шанує як духовного батька.

Окрім того, один з лідерів донецьких терористів у промові перед новобранцями бойовиків заявив, що ченці нібито Троїцько-Сергієва монастиря благословили цю війну. П. Губарев скандував: «Руська церква благословила нас на ту війну, яку ми ведемо. Це війна за «Русский мир», війна за Новоросію, це війна за свободу від українського фашизму» [8].

На підкріплення позиції РПЦ у 2015 році побачив світ фільм диякона РПЦ Павла Шульженка «Мифы и были украинства». В анотації до фільму зазначалося, що за мету автор ставить перед собою дати об'єктивне уявлення про історичні та духовні витoki стану справ військово-політичного конфлікту в Україні. Запропонована анотація намагається переконати, що автор аналізує ситуацію в Україні через призму ідеї про Руську Землю, вироблену давньоруськими книжниками та затверджену російським народом. Творці фільму прагнуть духовно осмислити події. Також в анотації акцентується увага глядачів, що етнічне походження П. Шульженка «малорос» і це, на їхню думку, мало б позбавити його можливих закидів у національному шовінізмі [14]. Однак, насправді, глядачам навіювалося переконання, що в Україні йде протистояння між «Небом і Пеклом», цивілізаційна протидія православних росіян «зовнішній антихристиянській загрози». Українці зображувалися як охоплені «релігійним хаосом», легка жертва Сатани й «нової культурної і політичної інтервенції Заходу».

За змістом фільм звели до просування ідеї необхідності ліквідації «неправославної української влади» та звинуваченням УПЦ КП у «братовбивстві» й завершується фільм благословенням росіян на цю боротьбу.

Таким чином, соціальна концепція РПЦ перейнята проявами утилітаризму. Як доказ цього є бла-

гословення на боротьбу за «Русский мир». Хоча насильницька смерть людини чи ж самогубство трактується Церквою як негативне явище, але смерть за віру, державу всіляко підноситься Церквою і, в кінці кінців, прославляє саму церкву-мати таких альтруїстичних людей. Тобто церковні інститути мають користь від людської жертви цінністю в житті.

Проведений аналіз свідчить, що РПЦ не зважаючи на заявки про необхідність дистанціюватися від будь-якого державного ладу, існуючих політичних доктрин, водночас у соціальній доктрині РПЦ визначають сфери тісної співпраці церкви і держави. Отже, виходячи зі соціальної доктрини РПЦ, Церква реанімує дорадянську практику взаємин між церквою і державою за зразком візантійської традиції, набуваючи ознак «державної церкви», що відіграє важливу роль у внутрішній і зовнішній політиці Російської Федерації.

Список використаних джерел

1. 'Бог Любовь. Портал «Чистый Интернет». URL: http://www.logoslovo.ru/forum/all_1/topic_11945_2_88262/
2. 'Выступление Святейшего Патриарха Кирилла выступил на открытии IV Ассамблеи Русского мира' URL: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/mospat_doc/38759
3. Илларион (Алфеев) 'Русская Православная Церковь и её социальная позиция' URL: http://dpr.ru/pravo/pravo_15_ogl.htm
4. Кох А., 2014 'Внезапно мне стало ясно как Божий день: современное православие в версии РПЦ МП не является христианством' URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=881159558584437&id=100000712037223&fref=nf
5. Мельник Л. М., 2015 '«Русский мир» - основні концептуальні положення' URL: <http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNABU/661/3/Ruskii%20mir%20-%20osnovni%20kontseptualni%20polozhennia.pdf>
6. 'Основы социальной концепции Русской православной церкви'. URL: http://pravvera.ortox.ru/data/documents/Osnovi_socialnoj_koncepcii_Russkoj_Pravoslavnoj_Cerkvi.pdf
7. Официальный сайт Московского патриархата URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>
8. 'Павел Губарев - вы смелые мужчины, я горжусь вами!' [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=UbvN-Ycrrc>
9. 'Рождественское интервью святейшего патриарха Кирилла' URL: http://russia.tv/video/show/brand_id/58947/episode_id/1263704/video_id/1427196/
10. 'Слово пастыря. Выпуск от 6 сентября 2014 года' URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3728242.html>
11. 'Святейший Патриарх Кирилл, 2009 «Первые шаги православной веры по земле исторической Руси, вышедшей из киевской купели Крещения, начались с Крыма» URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/709491.html>
12. 'Святейший Патриарх Кирилл выступил со словом на Собрании Предстоятелей Поместных Православных Церквей' URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4351687.html>
13. 'Центр христианской психологии и антропологии'. URL: <https://www.xpa-spb.ru/libr/Kirill-patr/normavery.html>
14. 'Фильм "Мифы и были украинства" URL: <http://www.iskupitel.info/node/1201>
15. Черноморец Ю. 'РИСУ: Русский мир Патриарха Кирилла (с болью за судьбу РПЦ и лично Патриарха)' URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/2009/11/10/27713.html>

References

1. 'Bog Lyubov'. Portal «Chisty Internet» (God is Love. Portal "Clean Internet") URL: http://www.logoslovo.ru/forum/all_1/topic_11945_2_88262/
2. 'Vystupeniye Svyateyshego Patriarkha Kirilla vystupil na otkrytii IV Assamblei Russkogo mira (Speech by His Holiness Patriarch Kirill at the opening of the IV Assembly of the Russian World)' URL: http://risu.org.ua/ua/index/re-sources/church_doc/mospat_doc/38759
3. Illarion (Alfeyev) 'Russkaya Pravoslavnaya Tserkov' i yeyo sotsial'naya pozitsiya (Russian Orthodox Church and its social position. URL: [Http://dpr.ru/pravo/pravo_15_ogl.htm](http://dpr.ru/pravo/pravo_15_ogl.htm)
4. Kokh A., 2014 'Vnezapno mne stalo yasno kak Bozhiy den': sovremennoye pravoslaviye v versii RPTS MP ne yavlyayetsya khristianstvom (It suddenly became clear to me like God's day: modern Orthodoxy in the version of the ROC MP is not Christianity)' URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=881159558584437&id=100000712037223&fref=nf
5. Mel'nyk, L.M., 2015 '«Rus'kiy mir» - osnovni kontseptual'ni polozhennya ("The Russian word" - basic conceptual provisions)' URL: <http://rep.btsau.edu.ua/bit-stream/BNAU/661/3/Ruskii%20mir%20-%20osnovni%20kontseptualni%20polozhennia.pdf>
6. Osnovy sotsial'noy kontseptsii Russkoy pravoslavnoy tserkvi (Fundamentals of the social concept of the Russian Orthodox Church)' URL: [3http://pravvera.ortox.ru/data/documents/Osnovi_socialnoj_koncepcii_Russkoj_Pravoslavnoj_Cerkvi.pdf](http://pravvera.ortox.ru/data/documents/Osnovi_socialnoj_koncepcii_Russkoj_Pravoslavnoj_Cerkvi.pdf)
7. Ofitsial'nyy sayt Moskovskogo patriarkhata (The official website of the Moscow Patriarchate)' URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>
8. 'Pavel Gubarev - vy smelyye muzhchiny, ya gorzhus' vami! (Pavel Gubarev - you are brave men, I am proud of you!)' [online] Dostupno: <https://www.youtube.com/watch?v=UbvN-Ycrrc>
9. 'Patriarch Kirill's Christmas Interview (Christmas interview of His Holiness Patriarch Kirill)' URL: http://russia.tv/video/show/brand_id/58947/episode_id/1263704/video_id/1427196
10. 'Slovo pastyrya. Vypusk ot 6 sentyabrya 2014 goda (The word of the shepherd. September 6, 2014)' URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3728242.html>
11. 'Svyateyskiy Patriarkh Kirill, 2009 «Pervyye shagi pravoslavnoy very po zemle istoricheskoy Rusi, vyshedshey iz kiyevskoy kupeli Kreshcheniya, nachalis' s Kryma (His Holiness Patriarch Kirill: "The first steps of the Orthodox faith in the land of historical Russia, which emerged from the Kiev font of Epiphany, began in Crimea)" URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/709491.html>
12. 'Svyateyskiy Patriarkh Kirill vystupil so slovom na Sobranii Predstoyateley Pomestnykh Pravoslavnykh Tserkvey (His Holiness Patriarch Kirill delivered a speech at the Assembly of Primate of Local Orthodox Churches)' URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4351687.html>
13. 'Tsentr khristianskoy psikhologii i antropologii (Center for Christian Psychology and Anthropology)' URL: <https://www.xpa-spb.ru/libr/Kirill-patr/norma-very.html>
14. 'Fil'm "Mify i byli ukrainstva (The film "Myths and were Ukrainians)" URL: <http://www.iskupitel.info/node/1201>
15. Chernomorets YU. 'RISU: Russkiy mir Patriarkha Kirilla (s bol'yu za sud'bu RPTS i lichno Patriarkha) (RISU: Russian world of Patriarch Kirill (with pain for the fate of the Russian Orthodox Church and the Patriarch himself)' URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/2009/11/10/27713.html>